

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Костянтин МЕЛЬНИЧУК (Кіровоград)

Стаття “Вільне козацтво України періоду Центральної ради” розглядає проблеми створення та діяльності загонів Вільного козацтва в 1917 – 1918 рр. Розкриваються організаційні, ідейні засади козацьких формувань, їх місце і роль у процесі військового будівництва та їх участь в захисті Української Народної Республіки. Висвітлено проблеми пошуку козацькими організаціями свого місця в політичній системі тогочасної України. Проаналізована політика Центральної ради по відношенню до козацького руху та причини його ліквідації.

The article “Wilne kozathstwo of Ukraine of Tsentralna Rada time” deals with the problems of formation and activity the detachments of free Cossacks in 1917 – 1918. Organizational and ideological principles of Cossack’s formations, their place and role in the process of military construction and their activity in defending Ukrainian National Republic are disclosed. The problems of searching by Cossacks organizations, their place in the political system of the Ukraine of that time are discussed. Tsentralna Rada politics towards the Cossacks movement and reasons for its abolition are analyzed.

Серед багатьох сторінок історії періоду 1917 – 1918 рр., що мали вплив на загальноукраїнське життя, виділяється історія виникнення та діяльності Вільного козацтва. Розпочався цей рух навесні 1917 року на Звенигородщині й поступово охопив Київщину, Чернігівщину, Поділля, Лівобережжя та центральні райони, набувши загальноукраїнського характеру, значно вплинувши на збройну боротьбу в період національно-визвольних змагань. У той же час ці події ще не знайшли повного висвітлення в історичних дослідженнях про них згадується лише як епізод у загальному ході революції [11, 77, 343 – 385; 13, 378 – 382]. Головною джерельною базою для них послужили спогади одного з організаторів та учасника вільнокозацького руху Ю.Тютюнника [18, 125 – 133]. Частково історія вільного козацтва розглядається в загальному процесі будівництва українських збройних сил у дослідженні В.Голубка [10]. Організаційно-правові аспекти розвитку вільно-козацького руху висвітлюються в статті М.Кравчука [12]. У цілому слід зазначити, що історія створення та розвитку вільного козацтва, як складового комплексу державного механізму ще не стала предметом цілісного дослідження. У той же час документальна база для цього відкладена в фондах Центральної Ради та її військових інституцій, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. Суттєвим доповненням до цих джерел є публікації в

тогочасній пресі, як центральній так і регіональній, що інформували про більшість аспектів діяльності вільнокозацьких формувань.

Завданням пропонованої статті є висвітлення основних напрямків діяльності організацій вільного козацтва, його роль у процесі державного будівництва та місце в політичній системі періоду Центральної Ради.

Лютневі події 1917 року в Петрограді спричинили і започаткували зміни в усьому комплексі державних, політичних, національних, суспільних стосунків в усьому державному механізмі. Почався процес швидкої руйнації старого апарату управління в імперії. Особливо гостро проблема владних структур постала в українському селі: влада була практично повністю паралізована бо управлінці, переважно великороси, разом з поміщиками втекли під захист міста. Значно актуалізувала цю проблему необхідність організації самооборони з причини масового озброєного дезертирства з Південно-Західного та Румунського фронтів, що просувалися територією України вглиб колишньої імперії, руйнуючи та сплюндровуючи все на своєму шляху.

Важливим чинником в утворенні формувань вільного козацтва була історична пам'ять українського селянства, яка зберегла козацькі традиції та звичаї суспільного устрою громади. Козаки були одним із найзаможніших верств українського селянства, яке відзначалося патріотизмом та державницьким світоглядом. Тож не випадково, що цей рух набрав організаційного оформлення в місцевостях, які входили до складу Гетьманщини та Запоріжжя.

Перші заходи з організації вільного козацтва розпочались у березні 1917 року в Звенигородському повіті, який на той час уходив в до складу Київської губернії. Рушієм справи став заможний мешканець села Гусакове Никодим Смоктей, який мав двокласну освіту. Йому допомагали більш досвідчені Ковтуненко та Пищаленко із Звенигородки. Хоч досвіду військової служби в них не було, та ідея покозачення потрапила на сприятливий ґрунт і вже через два тижні кожна навколишня волость мала організований гурт козаків.

У першій половині квітня відбувся повітовий з'їзд представників Вільного козацтва, що прийняв такі організаційні принципи створюваних формувань:

1. Вільне козацтво організується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу.
2. Вільне козацтво є територіальною військовою організацією, до якої мають право вступати громадяни повіту не молодше 18 років.
3. Не можна приймати до організації людей, ворожих українській справі, а також покараних судом за карні вчинки.
4. Всіма справами організації завідують ради козацької старшини.
5. На командні посади старшина виборна. Обрана старшина призначає собі помічників [13, 378].

Кошовим отаманом було обрано Семена Гризла – писаря при волосній управі, який мав організаторські здібності й досвід військової служби писарем пішого полку. В навколишніх селах пройшли вибори курінних з місцевих селян, і вже через місяць структуровані організації діяли в Глодоській, Лисянській, Злинській, Хмелівській, Добровеличківській волостях.

23 квітня 1917 року Гусаківській курінь приймає постанову та наказ № 1, що визначили внутрішній устрій козацької громади. [1, арк.104-105]. Ці документи лягли в основу затвердженого “Статуту Вільного козацтва”, в травні 1917 року. Основу організації становила сотня, що утворювалась із жителів одного села і налічувала від 35 до 1000 осіб. У середньому ж сотня складалась із 200 козаків. Кінні сотні розподілялися на дві півсотні. Сотні однієї волості становили курінь. Курені утворювали полк, а полки округи, що об'єднувались у кіш. Старшину сотні становили сотник, писар, скарбник, хорунжий (у тому випадку, якщо в сотні налічувалось 120 осіб) та бібліотекар. Курінна старшина обиралася сотнями волості й

складалась з отамана, писаря, скарбничого, хорунжого та заступника отамана. Починаючи з сотні кожен підрозділ мав свій прапор. Доходи формувались із грошових внесків козаків, що сплачувались при вступі та щомісяця, з бідних брали “від совісті”. Для розв’язання конфліктів створювався суд на рівні сотні та куреня.

Поступово козацтво організується в сусідніх із Звенигородчиною районах Київщини, поширюється на Чернігівщині, Волині, півдні та лівобережжі України. Цьому особливо сприяли виступи козаків Уманського повіту на Першому та Другому селянських з’їздах. Ініціаторами створення козацьких сотень виступають селянські спілки та Просвіти, які проводять організаційні збори та складають статутні документи. Остаточна легалізація вільнокозацьких формувань у загальноукраїнському масштабі відбулася на Другому Військовому з’їзді (18 – 23 червня 1917 р.), який доручив Генеральному Військовому комітету зайнятися їх організацією. Очолив цю роботу прапорщик А.Певний.

Метод, за яким створювалося Вільне козацтво, занадчав незалежність цієї організації від державних структур. При цьому козацтво добре розрізняло Тимчасовий уряд та Центральну раду, виявляючи останній підтримку та сподіваючись на її допомогу у своїй діяльності. Політична орієнтація козацтва на початку його організації не була чітко визначена й значною мірою залежала від уподобань його регіональних організаторів. До того ж у цей період відбувалась становлення українських політичних партій та внесення відповідних змін у свої політичні програми в умовах демократичної революції. Захоплення гаслами боротьби за демократію простежується в перших документах руху. Поруч з цим чітко зазначається необхідність боротьби та захисту незалежності України. Влітку 1917 року самостійницькі тенденції стають провідними в політичній орієнтації козаків. Це відбувається як під впливом звернення до історичних традицій козацьких вольностей, так і внаслідок зростання напруженості між Центральною радою та Тимчасовим урядом. На цю ситуацію накладались реальна політика – проблеми стосунків з місцевою офіційною владою, зокрема міліцією, що орієнтувалася на шовіністичну політику Петрограда й була невдоволена існуванням організованих озброєних загонів. Козацтво вимагало від Центральної ради вплинути на ситуацію з метою припинення фінансування органів місцевого правопорядку: “Російські няньки наділи здорово, та і нічого з нас гроші брать, щоб нас і бить”, – заявляла Березанська селянська спілка [4, арк.71]. У результаті Тимчасовий уряд вже сприймається як іноземний. Наприклад, виступ полку ім. П.Полуботка 5 – 7 липня 1917 року був сприйнятий Звенигородським козацтвом як початок боротьби з Петроградським урядом і тому воно, з власної ініціативи, організовано вирушили на допомогу полуботківцям.

Утвердженню самостійницької орієнтації Вільного козацтва сприяла і активізація роботи в масах відповідного крила українського суспільного руху. Наслідком такої політичної визначеності стали непрості стосунки з Центральною радою. Будучи нерегулярним військовим утворенням територіально-міліційного типу ці формування лежали в руслі політичних вимог більшості правлячих українських партій, які ставили своєю кінцевою метою заміни регулярної армії саме такою формацією. Здавалося, з цієї причини рух озброєного народу треба було б надати всебічну підтримку з боку українською владою. Та цього не сталося з цілого ряду причин, насамперед самостійницькі настрої козаків йшли врозріз з федералістичними поглядами правлячої еліти. Найяскравіший їх прояв відбувався на всеукраїнських військових з’їздах. Другою перешкодою, що стала на заваді налагодження співробітництва, було панічне побоювання соціалістично налаштованих українських лідерів бути звинуваченими в мілітаризмі та розколі “єдиного революційного фронту”. До того ж, керівництво Центральної ради було настільки прив’язаним до Петрограда, що віддавало перевагу загальноімперським інтересам над власними, українськими, всіма засобами прагнуло уникати конфліктування з Тимчасовим урядом. Не менш важливою причиною напруження української влади у відносинах з козацтвом було земельне питання. Основну частину формувань становили середні та заможні селяни, що вимагали захисту своїх наділів,

це йшло в розріз з офіційними програмами правлячих партій, які ставили своєю метою соціалізацію та націоналізацію землі. І лише тоді, коли вільнокозацький рух набув загальнонаціонального характеру, ігнорувати який було вже неможливо, вирішено було його взяти під свій контроль. При цьому слід зазначити, що підпорядкувати собі козацькі формування Центральна Рада змогла лише з падінням Тимчасового уряду, та й то воно було досить відносним.

24 серпня 1917 року Український Генеральний Військовий Комітет направив у волосні управи листа з метою виявити наявні організації типу Вільного козацтва і в разі відсутності таких провести відповідну роботу з їхнього створення для чого подавалась відповідна інструкція із проведення організаційних заходів. Також визначалась їх мета: “Охорона порядку та спокою населення, уберегти хозяйство і все народне добро од знищення і грабування і взагалі стояти на сторожі спокою та порядку на Україні” [1, арк.10]. Цей лист відіграв значну роль в активізації створення місцевої самооборони, проте УВГК так і не зміг стати загальноукраїнським командним та координаційним центром козацького руху, потреба в якому на початок осені 1917 року була відчутною. При відсутності дієвої підтримки з боку Центральної ради ці функції спробував взяти на себе Всеукраїнський з’їзд Вільного Козацтва, що відбувся 3-7 жовтня 1917 року в Чигирині. На ньому 200 делегатів репрезентували 60 тисяч козаків практично з усіх регіонів України. Вся підготовча та організаційна робота по його проведенню була зосереджена в руках осавула І.Полтавця-Остряниці (значковий П.Скоропадського), переконаного самостійника. Саме він запропонував обрати гетьмана України, але козаки, віддаючи належне обраній народом Центральної ради, не виявили підтримки цій пропозиції. З’їзд обговорив та прийняв статут Вільного козацтва, обрав Генеральну Раду й отамана – П.Скоропадського, а почесним отаманом – М.Грушевського. Місцем “осідку управи” було визначено Білу Церкву, де започатковувалося видання щоденного часопису “Вільний козак” (мав очолити М.Левицький) та організувалась інструкторська військова вільно-козацька школа [8, 21]. Проте відразу слід зазначити, що Рада та П.Скоропадський не змогли налагодити організаційну та координаційну роботу в масштабі всієї України і коші продовжували діяти самостійно. Важливим результатом з’їзду стала декларація політичних цілей руху. Першим пунктом стояла вимога проголошення самостійної, незалежної і, головне, соборної держави, на чолі з повноправним урядом та сеймом, що відстоюють українську національно-державну ідею. Також була підтверджена вимога проведення земельної реформи з збереженням власного козацького володіння. В військовому питанні з’їзд виступив проти втручання в ці справи політичних партій та звернувся до Центральної ради із закликом “збудування Українського Козацького війська на ґрунті його історичної традиції і боротьби за волю України та національні, економічні, соціальні права українського народу” при цьому воно повинно було становити “однаціональну бойову формацію” [там само, 18-20].

З’їзд завершив організаційне оформлення козацького руху. 9 жовтня 1917 року його рішення були подані на розгляд Генерального Секретаріату, який, розглянувши їх після напружених дебатів та втручання М.Грушевського як почесного отамана, доручив “спеціальній комісії виправити проект статуту “Вільного козацтва” та провести цю справу законодавчим шляхом [3, арк.31].

Проблема взаємовідносин вільного козацтва та місцевої влади була порушена в жовтні 1917 року на з’їзді губернських і повітових комісарів Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Волині та Поділля, скликаному за ініціативою В.Винниченка. Головна проблема, яку розглядало це зібрання полягало в пошуках виходу із ситуації, що склалась у зв’язку наростанням безладдя та анархії, що охопила країну. Особливо гостро постала проблема пошуку сил для боротьби з грабунками та бешкетами дезертирів, що масово посунули з фронту. Пропозиція про використання козаків для охорони порядку викликала гостру дискусію, в результаті якої, невеликою перевагою голосів приймається рішення про

необхідність “всякими способами старатися якнайскоріше роззброїти існуючі відділи Вільного козацтва і направити зброю туди де вона необхідна – в армію” [15, 20]. Таке рішення мотивувалося тим, що “завдяки некультурності, неорганізованості і нахилу широких мас може знищити завойовану свободу і стати на перешкоді заведенню ладу на місцях” [11, 150-151].

13 листопада 1917 року Генеральний секретаріат затвердив статут “Вільного козацтва” України. Постанова з цього питання відразу визначала, що вільнокозачими можуть називатися тільки ті організації, які засновуються на підставі ухваленого документу. Зміст його основних положень повністю відрізнявся від ухвал козацького з’їзду. Перед усім заперечувалася політична спрямованість руху, його метою проголошувалося “фізичний і духовний розвиток своїх членів, громадське виховання їх і підтримування спокою на Україні. Під час війни “Вільне козацтво” бореться з дезертирством, при демобілізації вживає всіх заходів, щоб не був порушений порядок та спокій населення, охораняє громадян та добро мешканців від знищення їх і грабування ... Для охорони громадського спокою і добробуту товариства закладають кінні і піші муштрові отряди козаків і козачої молоді, пожежні дружини і інші організації” [9]. При цьому питання озброєння загонів у Статуті не порушувалися зовсім. Натомість значний акцент був зроблений на культурницькі завдання товариства.

Приймаючи цей документ, Генеральний секретаріат ішов на створення альтернативних, урядових формувань, що відповідали політичній орієнтації правлячої більшості й повністю їй підкорялися б. Саме цим загонам за спогадами П.Скоропадського, надавалася зброя “без пуття всякому зброю, який, звичайно, ні про яке військове діло навіть і думати не хотів, а творив безчинства та всяку шарпанину іменем вільного козацтва, тільки дискредитуючи останнє” [16, 50]. При цьому робились наполегливі спроби з боку української влади розкласти наявні організовані загони. Останні оцінили прийнятий документ як “невдале наслідування статуту спортивно-пожежного товариства” [8, 15].

Таким чином, у умовах проголошення Української Народної Республіки державної структури не змогли налагодити ділові стосунки з Вільним козацтвом. А потреба в цьому була вкрай необхідною у зв’язку з різким загостренням суперечок української влади з більшовиками з питань українізації армії. Проте в силу своїх переконань вільнокозачі загони прийняли найактивнішу участь у роззброєнні збільшовичених частин та дезертирів. Інша справа, що при умові координації українською владою цих дій результати були б значно вагоміші. Крім того, у силу багатьох причин, у вільно козачому русі не було лідера, здатного об’єднати наявні коші. Ставлення до фігури П.Скоропадського було неоднозначним. За спогадами Звенигородського кошового Ю.Тютюнника (член Центральної Ради і Всеукраїнської ради військових депутатів, активний учасник українського військового руху, під його командуванням налічувалось 20 000 тисяч осіб), значне невдоволення козаків викликала агітація Головного отамана за список великих землевласників під час виборів в Установчі збори [17, 130].

З боку Вільного козацтва наростало невдоволення федералістичною політикою Центральної ради та її безпорадністю в боротьбі з більшовиками. 10 листопада відбувся з’їзд козацької старшини, який заявив що вимагає негайного проголошення самостійності України з гетьманом на чолі [7, 18]. Певні заходи до цього були здійснені П.Скоропадським (командир 1-го Українського корпусу, близько 40 тисяч військовиків) та Генеральною старшиною у другій половині листопада. Планувалося, сконцентрувавши війська корпусу та козацтва в районі Білої Церкви, висунути ультиматум Центральній раді про передачу влади диктаторові – генералу П.Скоропадського. 8 грудня передові частини вільних козаків вже були на підході до Києва, а частина і увійшла в нього, проте в останній момент П.Скоропадський відмовився від своїх планів.

З початком загального наступу військ радянської Росії ситуація з українськими збройними силами складалася трагічно – внаслідок політики правлячих партій УНР

залишалась майже без регулярних боєдатних частин. Єдиною військовою формацією, на яку можна було покласти це було Вільне козацтво. 18 грудня Генеральний секретаріат приймає рішення про його підпорядкування військовому секретарству [6, арк.26]. Генеральна Рада Вільного козацтва з наростанням зовнішньої загрози прийняла рішення про загальну мобілізацію своїх рядів. Реально ж до військ Центральної ради приєдналися козаки Києва та околиць. 30 грудня 1917 року в Києві відбувся парад 16 куренів Київського коша, що нараховував близько 1000 козаків. Його активним організатором був відомий самостійник М.Ковенко.

Взимку 1918 року в керівництві вільно козацького руху відбулися зміни. Діяльність Генеральної Ради на чолі з генералом П.Скоропадським, внаслідок більшовицької агресії була паралізована. Командування Вільним козацтвом у перших числах лютого взяв на себе штаб Звенигородського коша на чолі з Ю.Тютюнником. Налагоджуються зв'язки з Єлисаветградським козацтвом на чолі з Кульчицьким, кошами південних повітів Київщини та Херсонщини. Відбувається надзвичайно енергійна організаційна робота із створення нових загонів. 13 лютого створюється Револуційний комітет охорони порядку та оголошується військовий стан, проводяться заходи із виявленню зброї на контрольованій території, боротьба з бандами, що діяли прикриваючись іменем козацтва.

Діяльність козацтва перешкодила більшовикам узяти під свій контроль значні території центральної України та забезпечила в кінцевому підсумку швидке просування українських та німецько-австрійських сил вглиб УНР. Присутність в Україні союзного війська як гаранта зовнішньої безпеки давало можливість приступити до планомірного будівництва власних збройних сил. Саме з цим політичне керівництво України пов'язувало термін військової присутності союзників [6, арк.20]. Починаючи з кінця лютого значно активізуються реорганізація наявних частин та створення нових формувань. Важливо зазначити, що врешті був зроблений рішучий крок у державній політиці в напрямку створення національної регулярної армії. Хоча, побоюючись опозиції у Центральній раді, військовий міністр О.Жуковський заявив, "що ця військова підготовка не прямує до постійної армії і не суперечить принципу міліційної армії, бо це залежатиме від терміну військової служби, котрий встановить парламент. Армія організується на демократичних засадах. Офіцери – начальники для солдатів тільки тоді, коли видають накази по службі. Поза цим усі рівні, всі користуються з однакових прав" [4, арк.17]. В ракурсі проблем, які розглядаються, слід зазначити, що був прийнятий статут "Осібної армії" [14], яка мала стати найманною територіальною армією і, в цьому плані, системою продуманих заходів, Вільне козацтво могло відіграти важливу роль. Станом на березень 1918 року його кількість становила 76 тис. осіб, [7, 21] що значно перебільшувало мобілізовані ресурси військового міністерства. В організаційно командному плані воно займало досить невизначене становище в державній структурі УНР. Особливо це стосується Генеральної Козацької Ради, яка діяла цілком автономно від Військового міністерства та Міністерства внутрішніх справ. З цих причин О.Жуковський на початку березня підготував проект наказу про скасування та роззброєння вільно козачих загонів. Проти цього рішуче виступили самостійники, але компромісу досягти не вдалося, і 23 березня рішенням Ради Народних Міністрів припинялось фінансування Вільного козацтва, невикористані кошти передавалися для організації місцевої міліції [6, арк.49]. А напередодні, 19 березня, Військове міністерство своїм наказом, під загрозою карної відповідальності, заборонило створення будь-яких озброєних місцевих формувань [там само, арк.24 зв.]. І нарешті 5 квітня 1918 року наказом військового міністра УНР Вільнокозацькі загони розпускалися "поза як тепер настав час, коли Україна мусить перейти до міцного будівництва своєї державності і стати на певний твердий ґрунт а козаки перейти до своєї звичайної праці" [3, арк.66.].

Розглядаючи прийняті рішення, слід зазначити, що вони були закономірні з погляду державного будівництва, функцію зовнішнього захисту УНР повністю брали на себе

відповідним чином організований апарат військового управління та регулярні збройні сили. Але в конкретних історичних умовах заборона Вільного козацтва була не тільки передчасною, але й шкідливою. Насамперед процес національного будівництва власної національної армії перебував тільки в стадії розгортання і наявні регулярні формування ще не могли організувати безпеку держави, вони навіть не змогли взяти під свій контроль найважливіші адміністративні центри України, що фактично перетворювало союзницькі війська в окупаційні. Наслідком цього рішення стала фактична втрата військового контролю Києва над периферією, що перебувала під захистом козаків. Не менш важливим наслідком стало значне невдоволення українською владою десятків тисяч осіб, які взяли саму безпосередню участь в боротьбі з військами більшовицької Росії, а тепер в їх адресу уряд, який вони захищали, виступив з погрозами застосувати силу в разі непідкорення наказу. У результаті цього Центральна рада не тільки втратила свого свідомого і послідовного союзника, а ще й одержала озброєного та більш-менш організованого ворога. 10 квітня представники Генеральної Козацької Ради провели таємну нараду з вищими офіцерами німецького командування в Україні про зміну наявного ладу.

Прийняті рішення про демобілізацію Вільного козацтва призвели до дезорганізації низових формувань, за спогадами Г.Тютюнника, що виконував обов'язки Звенигородського уповноваженого по демобілізації: “ми притихли й чекали на накази уряду” [18, 432]. Практичною реакцією рядових козаків стало приховування зброї “до кращих часів”. В більшості її здача відбувалась лише на папері, сили ж до примусового роззброєння у комендантів не було, сотні для охорони порядку в місцевій адміністрації тільки починались створюватись і, в більшості, якраз з колишніх козаків, що звичайно покривали дії своїх товаришів. Цю невдячну місію по вилученню стали виконувати німецькі війська, що, поруч з їх соціальною політикою, неминуче призводило до збройних конфліктів. На все це накладалась неспроможність політиків Центральної ради організувати місцеве самоуправління: “зверху надсилали накази, які дуже часто суперечили один одному; ні інструкцій ні пояснень не давалося. Отож і робив, хто як розумів і хотів” [Там само, 433].

Таким чином, незважаючи на прийняті рішення української влади, Вільне козацтво зберегло свій військовий потенціал, прийняло активну участь у боротьбі з німецькими каральними загонами і пізніше стало основною збройною силою Директорії.

Підводячи підсумки нашої розвідки, треба ще раз наголосити, що Вільне козацтво – це прояв масової психології української свідомої громади, в першу чергу селянства, що зберігала козацькі традиції суспільно-політичного устрою. Це організація, яка відповідала потребам української державності, намагаючись організувати життя на козацько-демократичних засадах, та захистити батьківщину від внутрішнього та зовнішнього ворога. Трагедією Вільного козацтва стала недалекоглядна політика лідерів Центральної Ради, що перетворила його на “змарновану силу” [8, 29].

Відродження Вільного козацтва в сучасних умовах, при підтримці держави, дало б змогу зміцнити Збройні Сили України, підвищити духовність, національну свідомість, патріотизм, забезпечити фізичний розвиток української нації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО), Ф.811. – Оп.1. – Спр.1.
2. ЦДАВО, Ф.811. – Оп.1. – Спр. 4.
3. ЦДАВО, Ф.1115. – Оп.1. – Спр.39.
4. ЦДАВО, Ф.1064. – Оп.1. – Спр.4.
5. ЦДАВО, Ф.1074. – Оп.2. – Спр.30.
6. ЦДАВО, Ф.3690. – Оп.1. – Спр.5, 17.
7. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917 – 1918 рр. – Біла Церква, 1923. – 29 с.
8. Вільне козацтво. (Ідея уозброєного народу в 1917 р. в Україні). – Львів, 1934. – 30 с.
9. Вісник Генерального секретаріату Української Народної Республіки. – 1917. – № 4. – 9 грудня.

10. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. – Львів, 1997. – 1997. – 288 с.
11. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – Т.1. – 437 с.
12. Кравчук М. Організаційно-правові аспекти розвитку Вільного козацтва та його роль в державотворчому процесі України // Нова політика. –1999. – № 1. – С.10-15.
13. Крип'якевич І., Гнаткевич Б., Стефанів З. Історія українського війська. – Львів, 1992. – 712 с.
14. Народна воля. – 1918. – 1 березня.
15. Скоропадський П. Спомини. – Київ, 1992. – 112 с.
16. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української рволюції 1917-1920 рр. – Відень, 1921. – Т.2. – 204 с.
17. Юртик Г. Звенигородський кіш Вільного Козацтва // Літературно-науковий вісник. – 1922. – С.125 – 133.
18. Юртик Г. Стихія // Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. – Львів, 1994. – С.432 – 451.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мельничук Костянтин Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми військового будівництва в Україні в період 1917–1920 рр.